

NKVD kariuomenės dokumentai Rusijos valstybiniame karo archyve

Istorikai, tyrinėjantys ginkluotą kovą su sovietiniais okupantais 1944–1953 m., nuolat susiduria su okupacinių karinių struktūrų identifikavimo problemomis. Tai ypač pasakytina apie 1944–1945 m., kai veikė daugybė nuolat keitusių savo pavaldumą ir įvairius frontus aptarnavusių NKVD karinių dalinių. Vykde ginkluotojo pasipriešinimo karinio slopinimo užduotis NKVD kariuomenės pulkai kartais labai trumpai užsibūdavo Lietuvoje, Latvijoje, Estijoje, Vakarų Ukrainoje ar Vakarų Gudijoje. Jie nuolat keisdavo savo išsidėstymo vietas, nes sekė įkandin frontų arba būdavo permetami vykdyti karinių baudžiamųjų operacijų į vis naujas užimamas teritorijas. Be to, nereikia pamiršti, kad NKVD savo karines pajėgas galėjo panaudoti kaip norėjo ir kur norėjo. Tai buvo vieninga sistema. Todėl Gudijoje ar Latvijoje išdėstyti NKVD pulkai galėjo slopinti ginkluotą pasipriešinimą ne tik savo dalinių išsidėstymo teritorijose, bet ir Lietuvoje ar Estijoje, o Lietuvoje išdėstyti NKVD daliniai galėjo dalyvauti tremiant ukrainiečius ar moldavus. Todėl labai svarbu apžvelgti ir įvertinti visą Sovietų Sąjungoje veikusią karinio slopinimo sistemą, o ne tik jos dalį. Lietuvoje esantys archyviniai šaltiniai sudarė prielaidas nustatyti arba identifikuoti dalį NKVD–MGB kariuomenės dalinių, kurie veikė aptariamuoju laikotarpiu, tuo tarpu NKVD–MGB kariuomenės dokumentai buvo akylai saugomi Rusijos valstybiniame karo archyve. Šiame archyve dir-

bo tik Lenkijos istorikai, kurie pagal Rusijos–Lenkijos tarpvalstybinę sutartį turėjo išimtinės teises Rusijoje rinkti archyvinę medžiagą apie savo karinę praeitį. O ta praeitis – tai ne tik lenkų karininkų represavimas, bet ir ginkluotojo pasipriešinimo slopinimas, Armijos krajevės veiksmas 1944–1945 m. Lietuvoje ir Vakarų Gudijoje. Šiais metais Rusijos valstybiniame karo archyve saugomas bylas pavyko pasklaidyti ir šio straipsnio autoriui.

Informacija apie visus 1918–1960 m. veikusius specialiuosius dalinius saugoma 788 puslapių fondų sąrašė¹. Čia yra NKVD kariuomenės frontų užnugario apsaugos valdybų, NKVD divizijų, Sovietų Sąjungos NKVD–MGB Vyriausiosios vidaus kariuomenės valdybos, atskirų pulkų bei NKVD Pabaltijo apygardos vidaus kariuomenės valdybos dokumentų fondas. Beje, pastarasis tebėra slaptas. Minėtajame sąrašė yra duomenų apie junginių ir dalinių numeracijos ir pavaldumo raidą, išdėstymo vietas ir įsteigimo bei likvidavimo metus. Tai suteikė galimybę nustatyti visų Lietuvoje ir aplink ją veikusių NKVD–MGB karinių dalinių kaitą.

NKVD–MGB DALINIAI LIETUVOJE

1944–1945 m. Lietuvoje slopinti lietuvių išsilaisvinimo judėjimo vienu metu buvo sutelkta iki dvidešimties NKVD kariuomenės pulkų. Čia jie užsibūdavo nuo kelių mėne-

sių iki kelerių metų – tai priklausė nuo pavaldumo ir skirtų užduočių. Tuo metu visi NKVD pulkai buvo pavaldūs trimis valdyboms, kurias kontroliavo L. Berija: Vyriausiajai Raudonosios armijos užnugario apsaugos NKVD kariuomenės valdybai (įsteigta 1943 m. gegužės mėn., išformuota 1945 m. spalio mėn.), SSRS vyriausiajai NKVD vidaus kariuomenės valdybai (įsteigta 1942 m. balandžio 28 d., įvairiais pavadinimais veikusi iki 1960 m.) ir SSRS NKVD konvojinės kariuomenės valdybai (įsteigta 1942 m. spalio 24 d., išformuota 1951 m. gegužės 21 d.). Vyriausiosios valdybos rengdavo pavaldžių junginių strateginius planus ir turėjo sau pavaldžias valdybas, kurios vadovavo konkretiems junginiams. Tai – atskirų frontų užnugario apsaugos NKVD kariuomenės valdybos. 1944–1945 m. Lietuvoje sau pavaldžią NKVD kariuomenę turėjo III Baltarusijos, II Baltarusijos (nuo 1945 m. balandžio mėn. – Leningrado frontas) ir I Pabaltijo (nuo 1945 m. kovo mėn. pavadintas Žiemgalos kariuomenės grupe, kuri saugojo Kuršą atkirtusios kariuomenės užnugarį) frontai. Šių frontų užnugario apsaugos NKVD kariuomenės valdybos ir joms pavaldūs daliniai buvo išformuoti 1945 m. spalio mėn., todėl nuo tų metų rudens Lietuvoje jų nebeliko. Aršiausių ir daugiausia aukų pareikalavusių kovų laikotarpiu, t.y. 1944–1945 m., NKVD vidaus kariuomenei Lietuvoje vadovavo ir specialus Rygoje įkurtas štabas. NKVD vidaus kariuomenės Pabaltijo apygardos valdyba egzistavo iki 1946 m. gegužės mėn. Tuomet Baltijos tautų ir ukrainiečių ginkluotasis pasipriešinimas dar nebuvo palaužtas, bet jo taktika ir mastai šiek tiek pakito. Prie to prisitaikė ir NKVD. Buvo likviduotos slopinimo organizavimo tarpinės grandys (operatyvinės apygardos ir Pabaltijo apygardos valdyba) ir įvestas tiesioginis junginių ir dalinių pavaldumas Maskvai bei vietiniams NKVD skyriams.

Lietuvoje ilgiau ar trumpiau veikė ne tik visiems gerai žinoma generolo P. Vetrovo, arba 4-oji, NKVD divizija, bet ir dar

keli junginiai: NKVD 57-oji ir 63-ioji divizijos. Atskirus savo dalinius čia buvo laikinai išdėsčiusios NKVD vidaus kariuomenės 5-oji, 6-oji bei 7-oji divizijos ir NKVD konvojinės kariuomenės 48-oji divizija. Nors visos minėtos divizijos vienaip ar kitaip susijusios su Lietuva, bet slopinant lietuvių ginkluotą kovą dėl nepriklausomybės jų vaidmuo buvo toli gražu nevienodas.

NKVD 57-oji divizija formuota Lietuvoje buvusioje Gaižiūnų karinėje bazėje. Jos 369-asis, 370-asis ir 371-asis pulkai, suformuoti 1945 m. sausio mėn., buvo rengiami okupuoti Rytprūsių. Sovietinei armijai nustūmus vokiečių kariuomenę link Karaliaučiaus, į Tilžę įžengė 369-asis pulkas, Įstrutyje įsitaisė 370-asis, o Rastenburge – 371-asis pulkas. Rytprūsių vokiečius ir lietuvius jie terorizavo iki pat 1945 m. spalio mėn, kai šie daliniai buvo išformuoti (jų vietą užėmė iš Lietuvos permesti NKVD pulkai).

NKVD 63-ioji divizija buvo suformuota 1945 m. sausio mėn. Balstogėje iš III Pabaltijo fronto užnugario apsaugos NKVD 32-ojo motošaulių pulko, 108-ojo pasienio pulko ir vidaus kariuomenės 10-osios divizijos 273-iojo šaulių pulko. Divizija iš pradžių taip pat buvo skirta Vokietijai okupuoti. Paskui veikiančiąją armiją ji perėjo Rytprūsių, Šiaurės Pomeranijos ir Brandenburgo provincijas. Divizija nugalėjo Vokietijoje ne tik plėšikavo – iš jos kareivių sudarytos sargybos į Sovietų Sąjungą nulydėjo 301 208 suimtuosius (daugiausia karo belaisvius)². 1945 m. spalio mėn. pradėjus keturiasdešimtmečių (ir vyresnių) kareivių demobilizaciją, diviziją rengtasi permesti į Lietuvą. Kiekviename pulke buvo numatyta turėti po 1550 kareivių bei karininkų ir 22 tarnybinius šunis³. Iš Vokietijos divizija pirmiausia persikėlė į okupuotus Rytprūsius: Karaliaučiuje įsikūrė divizijos vadovybė (nuo 1945 m. rugsėjo 24 d.), Įstrutyje išsidėstė 108-asis šaulių pulkas (nuo spalio 1 d. jis saugojo ryšių linijas). Spalio 28 d. 32-asis šaulių pulkas, o lapkričio 12 d. ir 273-iasis Gdansko vardu pavadintas pulkas jau buvo Lietuvoje. Jie išsidėstė Šiauliuose, Telšiuo-

se, Tauragėje ir Marijampolėje. Gavę beveik tūkstančio karių papildymą iš likviduojamos 57-osios divizijos ir keliasdešimt antipartizaninių operacijų „skonį“ patyrusios 4-osios divizijos 261-ojo pulko kareivių, minėtieji pulkai iki 1946 m. pradžios beveik jokio aktyvumo nerodė. Divizijos vadas plk. Ignatovas guodėsi tik tuo, kad divizijos kareiviai neturi patyrimo kovoti su ginkluotomis grupėmis, kurių „pagrindinis tikslas yra atskirti Lietuvos SSR nuo Sovietų Sąjungos“⁴. Toks aiškus lietuvių ginkluotojo pasipriešinimo judėjimo tikslo apibrėžimas nebuvo priimtinas NKVD vadovybei, kuri savo ataskaitose nebuvo linkusi jo minėti ir tenkindavosi abstraktesniu pasipriešinimo apibūdinimu – „banditizmas“. Ir plk. Ignatovas divizijai vadovavo neilgai, greitai jį pakeitė plk. Babincevas. Tik nuo sausio mėn. 63-ioji divizija, kurios ginkluotę sudarė penkiolika 50 mm minosvaidžių, aštuoniolika 82 mm minosvaidžių, keturios 77 mm patrankos, aštuonios 45 mm patrankos ir kuri turėjo sovietinei sistemai idėjiškai labai ištikimus karius (beveik kas antras buvo komunistas arba komjaunuolis)⁵, pradėjo aktyviai dalyvauti antipartizaninėse akcijose. Nuo 1946 m. vasaros 63-iosios divizijos vadovybė buvo permesta į Estiją. Pulkai liko savo išsidėstymo vietose Lietuvoje. Čia ginkluotasis antisovietinis pasipriešinimas dar buvo labai stiprus ir nebuvo galima susilpninti antipartizaninių pajėgų. Plk. Babincevo vadovaujama divizija Estijoje gavo naujus dalinius – iš Latvijos į Tartu ir Taliną buvo permesti 138-asis ir 260-asis šaulių pulkai⁶, kurie nuo 1945 m. gegužės mėn. kovojo su latvių ginkluotuoju pasipriešinimu ir turėjo sukauptę didelę baudžiamųjų antipartizaninių operacijų vykdymo patirtį⁷. Buvę 63-iosios divizijos pulkai įsiliejo į gen. P. Vetrovo diviziją. Įstrutyje įsitaisiusio 108-ojo pulko dalis 1946 m. spalio mėn. taip pat buvo permesta į Lietuvą, kur Alytaus–Leipalingio apylinkėse išsidėstė septyniose įgulose, bet jau gruodžio mėn. jis buvo reformuotas į MVD vidaus kariuomenės 562-ąjį atskirąjį šaulių batalioną ir išsidan-

gino iš Lietuvos (kareiviai dažniausiai buvo perkelti į kitus Lietuvoje išdėstytus pulkus). Estijoje įsitaisiusi 63-ioji divizija 1946 m. gruodžio mėn. buvo išformuota. Reikia manyti, kad estų pasipriešinimo slopinimui visiškai pakako vieno pulko mastu koordinuojamos operacijos ir divizijos buvo atsisakyta kaip nereikalingos grandies.

Visai kitokia padėtis buvo Lietuvoje. Čia antipartizaninėms akcijoms vykdyti vienu metu būdavo pasitelkiama po kelis pulkus, ir 4-oji divizija tik didėjo. 1946 m. vasarą ir rudenį ją sudarė arba jai pavaldūs buvo net 12 pulkų: 25-asis (išdėstytas Panevėžyje ir aplinkiniuose Šiaurės Lietuvos rajonuose), 137-asis (Utenoje ir Šiaurės rytų Lietuvoje), 261-asis (Vilniuje ir miesto apylinkėse), 298-asis⁸, 32-asis, 273-iasis (1946 m. vasarą perimti iš 63-iosios divizijos), 288-asis (priklausęs Latvijoje dislokuotai 5-ajai divizijai), 262-asis (priklausęs Vakarų Gudijoje dislokuotai 7-ajai divizijai), 285-asis (priklausęs Rytprūsiuose dislokuotai 56-ajai divizijai), 354-asis šaulių, 34-asis motošaulių pulkai (pastarasis perduotas iš Vakarų Gudijoje dislokuotos 7-osios divizijos) ir 108-asis šaulių pulko batalionas. Be to, kovai su partizanais buvo naudojami 94-asis ir 97-asis pasienio būriai. 1946 m. lapkričio mėn. visi šie daliniai Lietuvoje turėjo 265 įgulas. Vilniuje buvo laikoma apie 1300 kareivių (visi buvo tiesiogiai pavaldūs gen. P. Vetrovui), o kituose didesniuose miestuose – po kelis šimtus NKVD kareivių ir karininkų.

Sklandant archyvinių bylų puslapius pažū aiškėjo lietuvių ginkluotosios rezistencijos mastas. Iki šiol galėjome tik spėti, kad lietuvių karinis pasipriešinimas buvo vienas galingiausių Sovietų Sąjungos okupuotų šalių antisovietinių judėjimų. 1944–1948 m. slopinama pavergtų tautų pasipriešinimą, NKVD–MGB vidaus kariuomenė nužudė arba kautynėse nukovė 77 980 partizanų ar civilių gyventojų, iš jų 17 084 lietuvius. Tragiškiausi buvo 1945 m., kai sovietinės imperijos kariaunos aukomis tapo 30 057 žmonės, iš jų kas trečias buvo lietuvis. Absoliuti dauguma visų aukų teko Vaka-

rų Ukrainos gyventojams, kurių tuomet buvo tris kartus daugiau negu lietuvių. Dabar galima drąsiai teigti, jog Vakarų Ukrainoje ir Lietuvoje buvo patys galingiausi antisovietinio pasipriešinimo židiniai visoje Rytų Europoje. Visa tai formavo šių tautų atsparumą ir, ko gero, iki šiol turi įtakos visuomenės raidai.

1946 m. NKVD vidaus kariuomenės Pabaltijo apygardos viršininkas gen. mjr. Golovka iš sau pavaldžios kariuomenės reikalavo „turėti čekistinių įgūdžių ir atpažinti priešą [...], surasti ir sulaikyti, o besipriešinantį – sunaikinti, tuo metu rodant iniciatyvą, ryžtą ir drąsą“. Ko jau ko, o „iniciatyvos“ enkavėdistams netrūko. Maskvos NKVD–NKGB įgaliotinis Lietuvoje gen. I. Tkačenka, generolai J. Bartašiūnas ir Jefimovas numatė pačias žiauriausias bet kokio pasipriešinimo slopinimo priemones. „Sustiprinti banditų, sukilėlių ir aktyvių jų rėmėjų spaudimą per giminystės ryšius,– reikalavo NKVD generolų trijulė,– *iki pat visiškų jų ūkių likvidavimo* [išskirta autoriaus – A. A.] [...]. Ūkiuose, kuriuos numatyta likviduoti, suimti visus vyrus [...], juos teisti ir tremti už respublikos ribų“. *Likvidacijos metodai* pirmiausia buvo išbandyti 1944 m. Vakarų Ukrainoje, o vėliau panaudoti ir Lietuvoje. „Aptikus būrį [partizanų būrį – A. A.] namų grupėje ar atskirame name, – reikalavo NKVD kariuomenės generolai iš savo valdinių, – ir jam atsisakius pasiduoti ar pasipriešinus, ši namų grupė apšaudoma iš minosvaidžių, kulkosvaidžių ir prieštankinių šautuvų. Sunaikinus apieškoma, kad būtų nustatytas sunaikintų ginklų ir banditų skaičius.“ Tokiu būdu Lietuvoje buvo nuniokotas ne vienas namas ar sodyba. Neretai žūdavo po kelias dešimtis žmonių, bet iki šiol nė neįtarėme, kad kiekvienam *likvidacijos metodui* buvo išleisti „*trumpi nurodymai*“.

Bet ir Sovietų Sąjungai lietuvių tautinio pasipriešinimo slopinimas kainavo labai brangiai. Kasdien į įvairias sritis keliavo pulkų vadų pasirašyti pranešimai apie NKVD

kareivių mirtį. Žuvusieji buvo prilyginami karo aukoms. Visi pranešimai giminaičiams panašūs į šį: „Jūsų sūnus MVD vidaus kariuomenės 25-ojo šaulių pulko skyriaus vadas j. seržantas Anatolijus Aleksandrovičius Serkovas, gimęs 1926 m. Kalinino srities Bežicko rajono Čiulkino kaime, pašauktas į kariuomenę 1943 m., nukautas 1946 m. gruodžio 19 d. vykdydamas kovinę vadovybės užduotį ir palaidotas Lietuvos SSR Panevėžio m. Ramygalos kapinėse. Šis pranešimas yra pagrindas prašyti pensijos (pagal SSRS gynybos liaudies komisaro įsakymą Nr. 138)“⁹. Kiek tokių rezistencijos slopintojų ir genocido akcijų dalyvių kapų liko Lietuvoje, iki šiol niekas tiksliai nežino. Atsiskaitydami savo vadovybei pulkų vadai nurodydavo mažesnius žuvusiųjų skaičius, nors žinodavo, kad kai kurie mirs nuo partizanų kulku padarytų žaizdų. Tik pranešimuose kareivių artimiesiems buvo galima neteisingai nurodyti žūties aplinkybes, bet nuslėpti paties žuvimo fakto buvo beveik neįmanoma. P. Vetrovo divizijos 25-asis pulkas iki 1946 m. sausio 30 d. išsiuntė 204 pranešimus žuvusiųjų artimiesiems, o iki metų pabaigos – dar 39¹⁰, bet oficialiose ataskaitose nurodytas žuvusių šio pulko enkavėdistų skaičius nesudarė nė trečdaliao minėtųjų skaičių. Pavyzdžiui, rašoma apie 25-ojo pulko 17 žuvusių ir 16 sužeistų kareivių (1945 m. birželio mėn.–1946 m. gegužės 1 d., iš jų per keturis 1946 m. mėnesius žuvo 10 ir 9 buvo sužeisti¹¹), tuo tarpu iš vardinio sąrašo aiškėja, kad vasario 15 d. Panevėžio apskrityje žuvo vienas NKVD leitenantas ir šeši kareiviai, dar du vėliau mirė nuo žaizdų, vasario 23 d. žuvo trys kareiviai, kovo 8 d. – du žuvo ir vienas mirė nuo žaizdų¹². Tokių nuostolių NKVD pulkai patirdavo, nors ir turėjo palyginti galingesnę ginkluotę. Minėtasis pulkas, kurio kareivių dauguma už čečėnų ir ingušų trėmimą buvo apdovanoti medaliais „Už Kaukazo gynybą“, vykdydamas genocido akcijas Lietuvoje 1945 m. išaugo nuo 1159 iki 1648 kareivių ir karininkų, bet kiekybinė persvara nuo nuostolių

neapsaugojo. Toli gražu ne galutiniais duomenimis, visa gen. P. Vetrovo vadovaujama 4-oji divizija 1945–1949 m. Lietuvoje neteko 770 karių, 1225 buvo sužeisti. Remiantis kitais skelbtais dokumentais ir negalutiniais duomenimis galima suskaičiuoti, kad Lietuvoje 1944–1951 m. sovietinės vidaus

kariuomenės 4-oji divizija neteko 855 karių bei karininkų ir 1336 buvo sužeisti. Daugelis šių nuostolių buvo patirta per tarpusavio susišaudymus, kai partizanai sėkmingai išvengdavo savo persekiotojų gniaužtų. Visa tai aiškėja iš 1950 m. plk. Klimovo parengtos ataskaitos:

4-osios šaulių divizijos veikla 1945–1949 m.

	1945	1946	1947	1948	1949	Iš viso
Partizanų būrių veikla:						
išpuoliai	2302	1668	1333	920	571	6794
jų metų žuvo žm.	1469	2004	2314	1704	1046	8537
Nukauta partizanų	3741	1686	1343	841	963	8574
Paimta partizanų	6052	3164	2962	2470	1363	16011
Iš viso	9793	4850	4305	3311	2326	24585
Karių nuostoliai:						
žuvusieji	140	141	98	41	43	463
sužeistieji	184	171	129	78	87	649
Iš viso	324	312	227	119	130	1112
Nuostoliai ypatingų atvejų metu:						
žuvusieji	84	67	55	61	40	307
sužeistieji	126	113	123	135	79	576
Iš viso	210	180	178	196	119	883
Bendri nuostoliai:						
žuvusieji	224	208	153	102	83	770
sužeistieji	310	284	252	213	166	1225
Iš viso	534	492	405	315	249	1995
Nuteista karo tribunolo	113	158	224	170	192	857

Lentelė sudaryta remiantis 4-osios divizijos štabo viršininko plk. Klimovo 1950 m. sausio 15 d. pažyma, RVKA, f. 38672, ap. 1, b. 242, l. 1.

Nagrinęjant aukščiau pateiktus duomenis aiškėja, kad divizija Lietuvoje beveik visada įvykdavo daugiau kaip du trečdalius baudžiamųjų ir antipartizaninių operacijų ir visada stengdavosi savo akcijų rezultatus „pagerinti“. Pavyzdžiui, 1947–1949 m. ataskaitose nurodyta, kad paimti 6795 „banditai“. MGB ataskaitose šis skaičius sumažėjo iki 3833. Aišku, vetrovininkams kiekvienas suimtas žmogus jau buvo „banditas“, bet kiti, pasak J. Brazaičio, „žmogaus kūno technikai“ šį skaičių skaidė pagal savo poreikius. Antra vertus, kai 1947–1949 m. tik ši divizija slopino lietuvių pasipriešinimą visoje Lietuvos teritorijoje, iš 3867 kovose žu-

vusių partizanų ji nukovė 3147. Galima tik spėti, kad likusieji 720 tapo arba iš kaimyninių kraštų atsiųstų MGB kariuomenės dalinių, arba agentų smogikų specialiųjų grupių aukomis.

Rusijos valstybiniame karo archyve saugomi dokumentai leidžia įvertinti kovų intensyvumą atskirais tarpsniais. Antai iki Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio įsikūrimo, iki centralizuotos aukščiausios vadovybės įsteigimo 1947–1948 m. tolydžio silpusi kova (1947 m. įvyko 717 mūšių su MGB kariuomene, o 1948 m. jau tik 534) 1949 m. vėl suaktyvėjo. Per metus su MGB kariuomene buvo susikauta 530 kartų. Kautynių

metu žūdavo vidutiniškai 2 partizanai, 1–2 patekdavo į nelaisvę ir vienas pasitraukdavo nenukentėjęs arba sužeistas. Bet taip būdavo MGB kariuomenei geriausiu atveju. Nemažai antipartizaninių operacijų sužlugo dėl to, kad partizanai sugebėdavo išvengti nereikalingų susirėmimų arba dėl jų vadų sumanumo. Taip sužlugo ir 1951 m. birželio mėn. planuota operacija „Leto“ („Vasara“). Operacijos metu planuota sučiupti J. Lukšą-Daumantą, dėl to buvo sutelkta 1200 kareivių, 250 sribų ir 43 MGB operatyviniai darbuotojai. Kariuomenė buvo telkiama net 30–35 km atstumu nuo operacijos vietų. Balbieriškio miškas buvo šukuojamas 2 paras, Prienų giria – 5 paras. Kiekviename apsupimo žiedo kilometre buvo sutelkiama po 15–20 kareivių ir į miškų gilumą siunčiamos paieškos grupės. Kiekvienoje paieškos grupėje buvo organizuotos specialios 10–12 kareivių ir karininkų grupės bunkeriams naikinti, bet sutartas šaukinys „penki, penki, penki“¹³, kuriuo per radiją turėjo būti pranešta apie rastą bunkerį, taip ir nenuškambėjo.

Didžiausias MGB kariuomenės vadovybės pranašumas – galimybė permetinėti kariuomenės dalinius iš vienos teritorijos į kitą. Taip 1946 m. iš Latvijos į Estiją perverstas 260-asis šaulių pulkas 1947 m. jau slopino pasipriešinimą Lietuvoje. Iš pradžių čia veikė tik vienas pulko batalionas, o 1948 m. – jau visas pulkas. Tik po masinių trėmimų pašlijus padėčiai pačioje Estijoje pulkas buvo grąžintas į Taliną. 1947–1950 m. pasipriešinimą slopino aštuoni nuolat Lietuvoje dislokuoti MGB pulkai – 25-asis, 32-asis, 34-asis, 137-asis, 261-asis, 273-iasis, 298-asis, 353-iasis ir 5-osios divizijos 24-ojo pulko 2-asis batalionas (iš Latvijos) bei minėtasis 260-asis pulkas iš Talino. 1949 m. lapkričio 26 d. padalijus 4-ąją diviziją buvo sukurta 2-oji divizija, bet jau 1951 m. balandžio 7 d. ji buvo išformuota. Tuo metu buvo pradėta kai kuriuos MGB kariuomenės dalinius išformuoti, o likusius – reorganizuoti. Kartu su 2-ąja di-

vizija buvo išformuoti beveik visi ją sudarę pulkai: 25-asis ir 273-iasis pulkai išformuoti 1951 m. balandžio 7 d., o 137-asis – birželio 28 d. Liko tik 32-asis pulkas, ginkluotąjį pasipriešinimą slopinęs Žemaitijoje. Šis pulkas vėl įsiliejo į 4-ąją diviziją. 1951 m. rugpjūčio mėn. pradėta MGB vidaus kariuomenės reorganizacija. 4-oji divizija, aštuntus metus slopinusi lietuvių tautinį sąjūdį dėl nepriklausomybės, rugpjūčio 13 d. buvo pavadinta MGB vidaus apsaugos 1-uoju skyriumi. Visi Sovietų Sąjungoje buvę MGB šaulių pulkai pavadinti vidaus apsaugos būriais: Leningrade dislokuotas 13-asis motošaulių pulkas tapo 1-uoju būriu, 36-asis pulkas (Rygoje) – 2-uoju, 260-asis (Talino) – 3-uoju, 32-asis (Šiauliuose) – 4-uoju, 298-asis (Kaune) – 5-uoju, 261-asis (Vilniuje) – 6-uoju, 353-iasis (Šiauliuose) – 7-uoju, 34-asis (Alytuje) – 8-uoju, 284-asis (Lydoje) – 9-uoju. Vakarų Ukrainoje sovietų valdžią diegę devyni MGB pulkai (446-asis, 88-asis, 10-asis, 91-asis, 450-asis, 215-asis, 331-asis, 333-iasis ir 290-asis) tapo vidaus apsaugos būriais atitinkamai Nr. 10–18. Visi šie pertvarkymai buvo susiję su dar judresnių ir lengviau valdomų dalinių sukūrimu okupuotų šalių tautų pasipriešinimui slopinti.

Sovietų Sąjungos okupuotų tautų pasipriešinimo savitumai ryškėja iš Maskvoje sudarytų ataskaitų, kurios guldavo ant J. Stalino stalo. Ukrainoje ir Lietuvoje ginkluota kova dėl nepriklausomybės buvo atkakliausia, lietuviai atkaklumu neretai pranokdavo ir ukrainiečius. 1946 m., kai Lietuvoje pasipriešinimą slopino dešimt vidaus kariuomenės pulkų, o Ukrainoje – septyniolika (62-oji, 65-oji, 81-oji, 82-oji šaulių divizija ir 290-asis, 12-asis, 141-asis atskirieji šaulių pulkai bei 1-asis motošaulių pulkas), lietuvių rezistentai įvykdė 1840 antpuolių: 24 diversijas, 64 kartus puolė MGB–MVD kareivius, 35 kartus – Raudonosios armijos kareivius, 101 kartą – sribus, 350 kartų – ginkluotus sovietinius aktyvistus, 78 kartus – sovietų valdžios įstaigas. Vakarų Ukrainoje tuo pačiu metu įvykdyta 1619 antpuolių: 75 diversijos, 78 kartus užpulti

MGB–MVD kareiviai, 123 kartus – Raudonosios armijos kareiviai, 204 kartus – sribai, 338 kartus – ginkluoti sovietiniai partiniai aktyvistai ir 50 kartų užpultos sovietų valdžios įstaigos. Galima pastebėti ir bendrą tendenciją: visos sovietų valdžios įstaigos buvo užpultos 1946 m. sausio–vasario mėn., kai buvo mėginama organizuoti falsifikuotus rinkimus. MGB duomenimis, tais metais lietuvių laisvės kovotojų žuvo 1584, o ukrainiečių – 6526 (iš jų 4397 – per pirmą pusmetį)¹⁴. Panašus santykis buvo ir 1947–1948 m.

Rusijos valstybiniame karo archyve saugomi NKVD–MGB kariuomenės dokumentai suteikia tokias pat galimybes lyginti ir tirti laisvės kovų raidą Latvijoje ir Estijoje.

Nuorodos

¹ Visos Rusijos ypatingosios komisijos (VČK)–Jungtinės politinės valdybos (OGPU)–NKVD–MVD–Viešosios tvarkos apsaugos ministerijos (MOOP) vyriausiųjų valdybų, valdybų, štabų, junginių ir kitų dalinių 1918–1960 metų archyvinių fondų sąrašas, Rusijos valstybinis karo archyvas (toliau – RVKA).

² 63-iosios divizijos vado plk. Ignatovo parengta divizijos 1945 m. veiklos ataskaita, *ibid.*, f. 38650, ap. 1, b. 146, l. 44, 46.

³ *Ibid.*, l. 26, 29, 31.

⁴ *Ibid.*, l. 44, 50.

⁵ *Ibid.*, l. 34, 56.

PABAIGA

Šiek tiek atsivėrus Rusijos valstybiniam karo archyvui atsirado galimybė nuodugniau tirti komunistinio totalitarinio režimo pastangas užgniaužti pajungtų tautų pasipriešinimą. Ir ne tik Lietuvoje ar Ukrainoje, bet ir visoje dėl Molotovo–Ribbentropo pakto Sovietų Sąjungos pasiglemžtoje teritorijoje. Archyvo dokumentai leidžia suvokti ir slopinimo sistemos veiksmus visoje Sovietų Sąjungos teritorijoje. Pagaliau tai yra dar vienas rezistencijos istorijos ir genocidinių nusikaltimų tyrimo šaltinis. Tinkamai pasinaudojus atsivėrusiomis galimybėmis būtų galima nušviesti ir visą totalitarinės valstybės karinio slopinimo sistemos raidą. Šis straipsnis yra tik žingsnis šio tikslo link.

⁶ Plk. Babincevo 1946 m. liepos 26 d. įsakymas Nr. 5, *ibid.*, l. 199.

⁷ NKVD vidaus kariuomenės 5-osios divizijos vado gen. mjr. Leontjevo 1946 m. rugpjūčio 12 d. įsakymas, *ibid.*, l. 201.

⁸ Šie pulkai divizijai priklausė nuo 1944 m.

⁹ Pranešimas Nr. 36, RVKA, f. 38748, ap. 1, b. 109, l. 4.

¹⁰ *Ibid.*, l. 12, 28.

¹¹ Kpt. Abalino pažyma apie 25-ojo šaulių pulko nuostolius, *ibid.*, l. 31.

¹² 25-ojo šaulių pulko nuostolių vardiniai sąrašai, *ibid.*, l. 15, 25.

¹³ 1950 m. birželio mėn. planas „Leto“, *ibid.*, l. 78–80.

¹⁴ *Ibid.*, f. 38650, ap.1, b. 313, l. 10.